

Lokalhistorisk forening for Gønderhald kommune

*Årsskrift
1985*

Fritidskæmpere på lastbil maj 1945.

Nærværende årsskrift for 1985 er trykt i 500 eksemplarer og udgivet af Lokalhistorisk forening for Sønderhald Kommune og Sønderhald Egnsarkiv.

Eftertryk af årsskrift - helt eller delvis - kun tilladt med udgiverens tilladelse.

Årsskriftets tekst og illustrationer er tilrettelagt af et redaktionsudvalg bestående af Jørgen Michaelsen, Vibeke Nielsen (ansv.) og Preben Strange.

Layout, sats, repro og tryk: Auning Bogtryk & Offset ApS.

Ekspedition: Helga Sørensen, Årslev, 8900 Randers (tlf. 06-49 13 40).

ISSN 0109-4017

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Forord	3
Fausing by	5
Fausing kirke	13
Flere søjler fra Essenbæk kloster?	23
Beretning	27
Regnskab	29

Forord

Hva nøt æt tee, ka'et betål sæ?

For mange, måske de fleste, er dette specielle jyske mundheld blevet en målsætning, der kan vurderes positivt eller negativt efter behag. Det gælder også det lokalhistoriske.

For nylig har jeg læst en anmeldelse af en doktorafhandling, hvor det anføres, at ved at inddrage historien i planlægningen kunne mange fejlpositioner undgås. Det almindelige er, at man planlægger og sætter igang; hvis noget så mislykkes, begynder man bagefter at undersøge, hvorfor dette og hint mislykkedes. Nu skal vi ikke forledes til at tro, at det lokalhistoriske arbejde med indsamling og opbevaring af små dagligdags ting har nogen særlig stor betydning i det historiske forløb. Dog kunne der nok hentes en del erfaring i overleveringerne af de mennesker, der af god vilje vil gøre en indsats i folkeligt lokalt arbejde, såvel som i borgerligt ombud.

I året der er gået, har det atter vist sig, at erindringer ikke strækker så langt endda. Her tænker jeg på 40-året for befrielsen. Mange undslog sig for at fortælle. En væsentlig grund er nok undseelse, især fordi det jo ikke var de store bedrifter, der blev udført. Det havde ikke hjulpet, om alle havde »kæmpet med åben pande«. Det var helt andre metoder, der virkede. Alt det, der er sagt og skrevet i det forløbne år om besættelsestiden, viser også, hvor vanskeligt, ja næsten umuligt, det var for almindelige mennesker at vurdere ret og uret. I Kaj Munks skuespil NIELS EBBESEN fremstilles HELTENE da også som almindelige mennesker, der helst vil passe deres daglige dont; tvivlende, bange og usikre; men Niels Ebbesens stærke kone og præsten giver dem mod til at udføre det, de skal og må gøre.

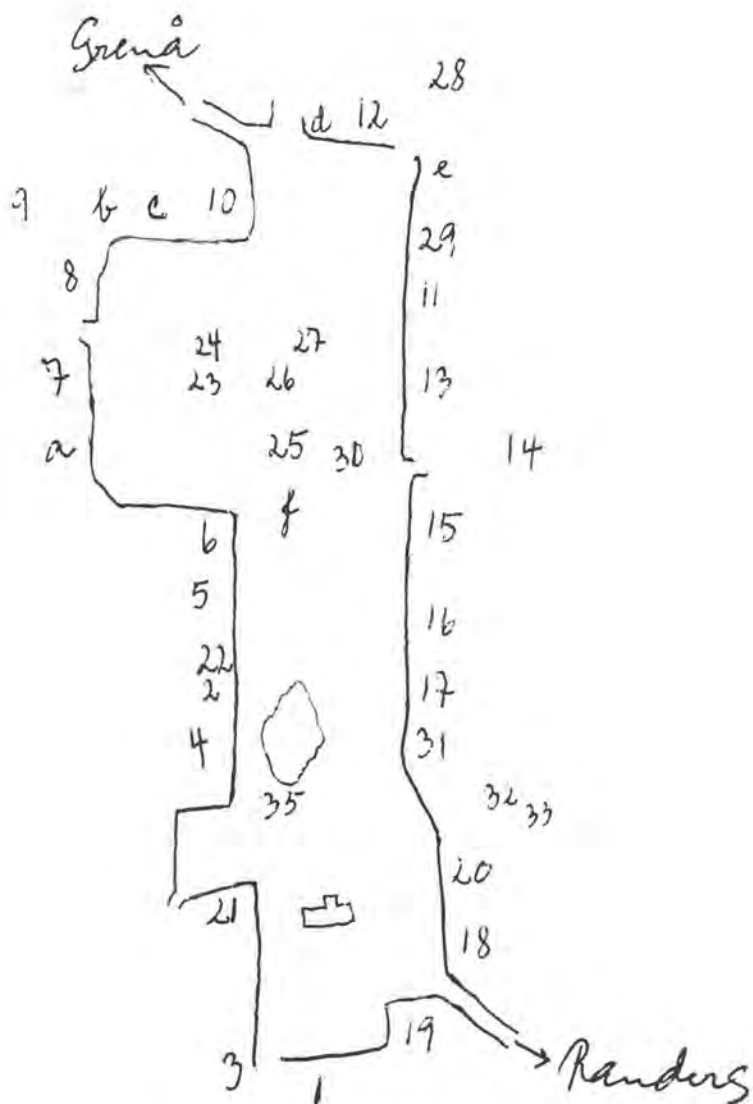
Forannævnte grunde til trods er det nok på tide at samle erindringsstof. Selv småting kan være med til at belyse et så vigtigt tidsrum i historien.

I disse år er det 100-år for de folkelige bevægelsers opståen, og der vil være mange jubilæer at fejre. Det vil give anledning til, at der søges efter de gamle protokoller. Ligeså efter erindringsstof fortalt fra den ene generation til den næste.

Generelt mangler der fyldige skrevne beretninger. Protokollerne er i reglen meget kortfattede, men præcise; en del er desværre helt borte. Mundtlig overlevering og privat brevveksling kunne måske fylde hullerne ud.

Alt dette er ment som en forklaring til dem, der måske havde ventet, at nærværende skrift ville handle om besættelsesårene. Det handler som sædvanlig om de nære LOKALE emner, som vi håber, vil være interessant læsning for vore medlemmer.

Klaus Moltesen

N.

Fausing by

AF RASMUS JENSEN

At byplanlægning ikke er noget moderne fænomen, fremgår klart af hosstående skitse efter et Fausingkort fra 1792. Der har været system i bebyggelsen fra første færd: gårdene (nr. 1 til 20 og de nu nedlagte gårde a til e) er bygget i to parallelle rækker, så at bybilledet, bortset fra udposningerne i øst, i det store og hele tager sig ud som en rektangel med en oprindelig tom plads i midten, den såkaldte førte eller bygaden. Et sådant anlæg kaldes en langby og spores i utallige andre danske landsbyer, omend næppe mange steder så tydeligt som i Fausing. Forten var alles og ingens, et fællesområde forebeholdt fælles behov. Et andet meget berømt eksempel på ganske samme fænomen er det gamle Rom, hvor romerne anlagde deres bygade, forum og fyldte det med templer, forsamlingshuse, rådhus og andre offentlige bygninger. Nu er Fausing jo ingen Rom (og Rom ingen Fausing) men princippet er det samme: en stor åben plads til fælles bedste. Rom blev ikke bygget på en dag, ej heller Fausing. Måske har man først udbygget den ene side, eller man har i begyndelsen bygget mere spredt og efterhånden udfyldt hullerne, indtil man havde den færdige, næsten helt sammenbyggede by. Men i så fald har denne proces været afsluttet ret tidligt, vel engang i middelalderen, for så langt vi kan se tilbage, ca. 4 - 500 år, tegner billedet sig som vist på skitsen.

På et tidligt tidspunkt har man dog, for at skaffe bolig til overskudsbefolkningen, måttet lægge beslag på den sydlige del af bygaden og her bygget 4 huse (nr. 25, 26, 27, 30), men resten af arealet blev brugt til sit oprindelige formål og har for størstedelen ligget ubebygget hen til for 100 år siden. Den nordligste del har sikkert allerede fra allerældste tid været viet til religiøs brug, først som gudetempel, senere som kristen kirke og kirkegård. I 1683 får vi at vide, at »Søffren Ottosen Smed beboer it huus, som samtlige bymændene til hannem har ladet opbygge«. Det drejer sig om matrikel nr. 35, hvor bysmeden boede til 1799. I den anden ende lå »it

Hyrdehuus paa Byens Grund«, altså byhyrden, en ligeså uundværlig person i landsbysamfundet. Hvad angår den ovale figur syd for nr. 35, vil jeg mene, at den betegner stedet for bystævnet, dvs. hvor bymændene (gårdmændene) holdt møde for at afgøre fælles anliggender, især angående driften af jorden, hvilket var tvingende nødvendigt under fællesskabets indviklede jordfordeling. Men herudover fungerede bystævnet også som domstol i mindre lokale sager, regulerede byens liv iverigt og var endelig mellemled mellem befolkningen og øvrigheden, først og fremmest ejeren af hele byen, stamhuset på Gl. Estrup.

Partier fra Fausing.

Omkring 1850 eller måske lidt før har man opgivet bygaden som fællesareal. Dammen må stamme fra denne tid; den fandtes ikke før 1792, og da der var vandingssteder for kreaturerne i Østre- og Nørremosen, skal den nok snarere sættes i forbindelse med oprettelsen af et regulært brandvæsen. Til det formål blev der også bygget et sprøjtehus syd for kirkegården, overfor den nuværende smedie. Som nævnt fandtes den gamle bysmedie i nr. 35 til 1799; senere, ca. 1860, byggede man en ny syd herfor på den gamle bystævneplads, og da senere Forsamlingshuset (1897) og Forskolen (1907) blev opført, var så godt som hele den gamle bygade forsvundet.

Fausing var helt igennem en bondeby, hvor praktisk talt alle levede direkte af landbrug, og det var en af de store landsbyer med ialt 26 gårde. Dette tal mindske-

Egedøerft

Fausing kirke og gadeparti.

des noget, da fem gårde (nr. a-b-c-d-e) blev nedlagt ca. 1755, og deres jord delt mellem de øvrige. I 1749 var desuden et bolsted blevet nedlagt og dets bygninger indrettet til to husmandshuse (nr. 23 og 24). Udover disse to og de fire gamle huse på bygaden (25, 26, 27, 30) boede der enkelte husmænd side om side med gårdmændene i rækken omkring bygaden (nr. 21, 22, 28, 31, 32, 33). Men det er et spørgsmål, om ikke disse sidste oprindeligt også var gårde, nedlagt på et eller andet tidspunkt. Det gælder i hvert fald nr. 32 og 33, højst sandsynligt også nr. 31, og visse forhold peger i samme retning for nr. 22 og 2's vedkommende. Sidstnævnte var i øvrigt byens degnebolig.

Husmændene havde oprindeligt ingen jord selv, men arbejdede som landarbejdere hos gårdmændene eller på Gl. Estrup. I 1683 fik tre af dem lidt jord, og ved udskiftningen i 1792 fik de alle tildelt et husmandslod, omend af den dårligste og mest afsidesliggende jord, nemlig i Engebakkerne nord for Grund-Floesvejen. Men de var ikke så dårligt stillede endda, for selv om de fortsat måtte arbejde for andre, kunne de supplere deres indtægt som håndværkere i de fag, det var tilladt at have i landsbyen, nemlig tømrere, hjulmagere, skrædere eller skomagere. Det gav fortjeneste og anseelse, så mange af husmændene kunne hævde sig på lige fod med gårdmændene. Hus nr. 25 ser f.eks. ud til at have været skomagerbolig i lange perioder, først Niels Skomager ca. 1670 til 1700, derpå Anders Skomager til 1726. Senere kom der Hjulmagere, og i forrige århundrede en købmand, indtil huset fra 1902 og til for nylig var hjemsted for vor egen Skomager Rasmussen.

Skomager Søren Rasmussens hus i Fausing.

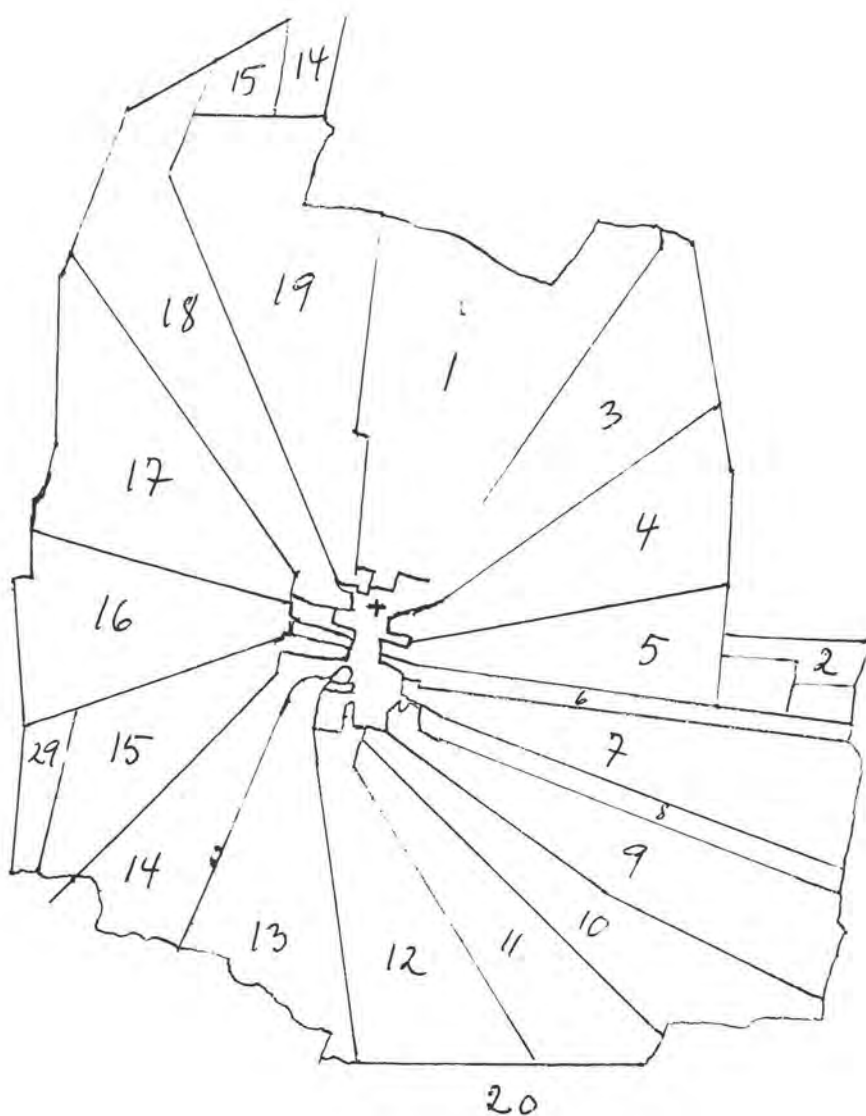
Umiddelbart ville man tro, at der levede ligeså mange familier i byen som antallet af gårde og huse tilsammen. Men kirkebøgerne viser, at der er mange flere. Det vimler formeligt med mennesker, der ikke forekommer i de gård- og husfæstelister, vi har i f. eks. matrikler og jordebøger. Det er de såkaldte indsiddere, folk, der har lejet sig ind hos gård- og husmændene. Navnet dækker over mange grupper: aftægtsfolk, ugifte døtre eller søstre, samt sønner og brødre uden egen fæstegård eller hus, med deres familier. Alle disse var vel nogenlunde stillede, fordi de var omfattet af familiebåndene; ulig værre forholdt det sig med mennesker, der af en

eller anden grund havde mistet forsørgere og familie, eller fremmede, der drevet af en grum skæbne var havnet i byen. Kirkebogen fra 1682: »En lochet quinde Margrete Søffrens datter begrafven, hun døde til Rasmus Knudsens«. 1717: »Albert Anderssøn, en stachel, som døde hos Niels Madsen, begrafven«. 1742: »En stachels Mand ved navn Jens Christenssøn, som døde til Søffren Boyfogdis i Grund begrafven«.

Dette gamle lukkede samfund, der ikke havde ændret sig stort i århundreder, går ligesom sin opløsning i møde henimod år 1800. Der sættes noget i gang, der i løbet af det næste århundrede ændrer det radikalt, økonomisk, socialt, politisk og åndeligt. Begyndelsen blev gjort i 1792 med udskiftningen; fra at have sin jord spredt i småparceller over hele landsbymarken fik hver gård den nu samlet på et sted. 2. august ankom Landvæsenkommissionen for Caløe Amt, og under landinspektør Wesenbergs ledelse besluttede man sig for en såkaldt stjerneudskiftning, hvorefter hver gårds beliggenhed fra den smalle toft inde i byen som en vifte strålede sig bredere og bredere ud til byjordens ydergrænse, og hver lod fik nummer efter solens gang på himlen, begyndende i nord-øst med præstegården nr. 1. Denne stjerneudskiftning er meget fint udført i Fausing, måske fordi terrænet indbød dertil, idet byen ligger nogenlunde midt i bymarken, og den havde den fordel, at alle kunne blive boende inde i byen - næsten da. Der skulle nemlig placeres 20 gårde, men der var kun plads til 19. Altså skulle der finde en udflytning sted. Nu var dette en meget alvorlig sag for den tids mennesker; hidtil fandtes der ingen menneskebolig uden for byen, hvadenten det skyldtes det gamle dyrkningsfællesskab, eller folks angst for at bo alene ude på marken. En af gårdene 15, 16, 17, 20 skulle udflyttes. men grevinden på Gl. Estrup bad kommissionen udpege »hvilken af de 4 gårdbeboere der skal udflytte, da man vidste ingen af dem nu var villige dertil«. Valget faldt på Peder Simonsen i nr. 20 »som den yngste og efter Anseende den bedst skikkede til at udflytte«. Han fik sin jord i den sydøstlige del af bymarken på Stouen Agre og kaldte først gården Stouengård, senere Vilballegård. Trods al overtro klarede Peder Simonsen opgaven fint og i tidens løb trodsede hele tre piger både trolde, misser og varulve for at blive gift med den gæve udflytter. Men der skulle gå næsten 70 år, før de næste udflyttere dristede sig til at følge efter.

Ca. 1860 flyttedes nr. 29 ud på sin jord i bymarkens sydvestlige hjørne ved Virring Sogneskel, og samtidig skilte Chr. Rasmussen i nr. 9 yderparcellen fra til sin svigersøn, det blev til Fausing Østergård. Det samme gentog sig nogle år senere på nr. 13, hvor Rasmus Thomsens svigersøn Niels Thomsen fik den nyoprettede ejendom oven for vandværket.

Gårdmændene var i mellemtiden blevet selvejere og flere benyttede lejligheden til at sælge de som regel dårligere yderparaceller fra, således opstod på nr. 16 og 17 de to ejendomme på bakken ved Randerslandevejen. En del af præstegårdsjorden frasolgt (»Sølyst«), og i Engebakkerne fik en søn fra nr. 15, Jens Madsen, to

Stjerneudskiftningen af Fausing.

Luftfoto af Fausing.

lodder, der siden udskiftningen var tillagt nr. 14 og 15 (»Lindegård«). I 1904 foretog nr. 10 og 11 en nyfordeling af deres jord, således at nr. 10 fik den indre mark, og nr. 11 den ydre, og gården flyttedes ud (»Møllersminde«).

I 1899 havde Rigsdagen vedtaget en lov om oprettelse af husmandsbrug, og dens virkninger mærkedes snart i Fausing. I årene 1905 til 1908 udstykkedes nr. 3's ydermark og gav plads for ejendommene langs Allingåbrovejen, og nr. 4 og 5 afgav jord til de 5 ejendomme ved Grenåvejen. Endelig etableredes brugene i Fausing Engebakker af jord fra nr. 18 og 19.

Fausing kirke set fra sydøst.

Fausing kirke

AF VIBEKE NIELSEN

Læserne af dette lille skrift har sikkert bemærket, at der i de senere år har været en artikel om en af kirkerne i vores område i hvert nummer. Da det i sin tid var Hørning kirke, der blev beskrevet, kunne man indledningsvis læse en bemærkning om, at den kunne karakteriseres som »kirken der var anderledes«. Hørning kirke ER markant anderledes, det skal ikke bestrides. Men står vi så nu i Fausing over for en kirke, der »er som kirker plejer at være? »Eller gælder det snarere f. eks. Vester Alling, som vi har læst om i mellemtiden? Nej, det gælder ingen af dem. De fleste mennesker, der har beskæftiget sig med vore middelalderlige landsbykirker, har en forestilling om en »standardkirke«. Den er påbegyndt i romansk tid, har i denne stil fået et forholdsvis lille skib og et smallere kor eventuelt med apsis. I gotisk tid er skibet forlænget, et våbenhus føjet til mod syd, måske et tårn mod vest. Der kan være enkelte inventargenstande fra disse tidlige perioder, men flere er kommet til i renæssance og barok. Og så er der som regel en enkelt ting eller to fra nyere tid, måske vores egen. Men hvor ligger denne kirke, som vi forestiller os, vi har flere hundrede eksemplarer af? Den findes slet ikke! Der er ingen, der har alle de nævnte træk, og der er navnlig ikke en eneste, som ikke udover nogle af dem har noget, der er netop dens helt alene. Ligesom vi er de individualister; der findes ligeså lidt en standardkirke som et standardmenneske. Nogle står næsten urørte, som da de først blev bygget, og har så bevaret særlig gamle detaljer, der ellers oftest er forsvundet. Nogle er der ændret på af omtrent hver generation, siden de blev til. Nogle har kapeller knyttet til bestemte slægter. Nogle har der været valfartet langvejs til fra på grund af en helgen, en kilde eller andet. Man kunne fortsætte længe. Men lad os holde op at filosofere og i stedet se på »vores kirke«, Fausing.

Først selve bygningshistorien i korte træk. Om der har været en bygning før de ældste bestanddele af den nuværende kirke, ved vi ikke; men disse stammer fra romansk tid, altså tidligt i middelalderen, 11- og 1200-tallet. Der blev dengang bygget kor og skib, koret smallere end skibet, der var kortere, end det nu fremtræ-

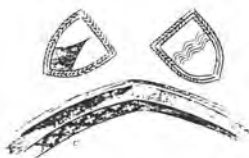
der. Et lidt mere usædvanligt træk ved kirken er, at den har fået tårn ganske kort efter, endnu i romansk tid. Det har samme bredde som skibet og ligger ved dettes vestende. Udefra er det svært at skelne tårnet nu, fordi man engang i begyndelsen af forrige århundrede nedtog hele den del af det, der var højere end skibet, og forlængede dettes tag hen over underdelen, således at tårnet idag fremtræder som det vestligste fag af skibet. Siden har man så alligevel savnet noget, der var lidt højere, og derfor forsynet huset med en tagrytter, opført engang i 1800-tallet, men fornyet i 1923. På sidstnævnte tidspunkt kom klokken til at hænge i tagrytteren efter at have haft en klokkestol på vestgavlen. Man må gå ud fra, at den oprindelig har hængt i tårnet.

Fra gotisk tid er der kuneen tilbygning, det temmelig store våbenhus foran syddøren. Mens de ældre dele af bygningen er af granitkvadre, er våbenhuset af munkesten og med en meget flot blændingsgavl.

Med til bygningens ydre hører også døre og vinduer. De oprindelige døre fra romansk tid, mandsdøren i syd og kvindedøren i nord, kan begge ses, men i forvitret tilstand, norddøren tilmuret og delvis ødelagt af et nyere vindue. Tre romanske vinduer kan ses, selv om de er tilmurede, to mod nord og et mod øst i korets gavl. Og så et mærkeligt lille lavtsiddende vindue i korets sydside. Det tolkes af mange som et spedalskvindue, altså en mulighed for spedalske for at overvære gudstjenesten uden at komme i berøring med den øvrige menighed.

Endnu en bestanddel af selve bygningen møder en, når man går inden for, hvælvingerne. Der er ét fag i koret og tre i skibet, alle udpræget gotiske krydshvælvinger, som altså er kommet til i middelalderens senere del, mere nøjagtigt hvornår, er det ikke muligt at sige, slet ikke som de fremtræder idag, hvide uden nogen form for udsmykning. Står man inde i kirken, kan man tydeligt se, hvortil skibet når, og det tidligere tårns underdel begynder. Tårnets mure er nemlig tykkere end skibets, så det indvendig er smallere. Tårnrummets forbindelse med det øvrige kirkerum er en stor spidsbue. Tårnet blev som nævnt bygget allerede i romansk tid. Det ses af, at det er af granitkvadre som kor og skib, og derved at det har skibets fulde bredde, mens de gotiske munkestenstårne som oftest er lidt smallere. Også i tårnets underdel har der været hvælving, måske svarende til skibets. Der er tydelige spor af den, men den er senere erstattet af et bjælkeloft.

Hvælvingerne har været prydet med kalkmalerier. Disse blev afdækket og restaureret af Magnus Petersen i 1885 til 1886. Magnus Petersen arbejdede for Nationalmuseet, hvor man opbevarer hans notater og tegninger. Og med disse må vi os idag lade os nøje, da man ved en istandsættelse af kirken i 1961 til 1962 besluttede påny at overkalke de bevarede brudstykker af dekorationer. Det var nu ikke alt, hvad der blev afdækket i 1885 til 1886, der fik lov at stå fremme til 1962, idet Magnus Petersen selv foranledigede, at noget af det blev overkalket umiddelbart efter undersøgelsen. Det man i de mellemliggende knapt 80 år kunne se, var ribbeorna-

2. got. Höhe 100 cm (ca.)

3. got. Höhe 100 cm (ca.)

menter og nogle våbenskjolde. Den eneste hvælvingkappe, hvori han fandt bevaret et egentligt billede, var skibets østligste hvælvinges østkappe. Her sås Sankt Jørgens kamp med dragen. Billedet var ikke fuldstændigt bevaret, og efter tegningen at dømme må man nok give Magnus Petersen ret i, at det både var barbarisk og uden større kunstnerisk værdi. Men mon ikke de fleste mennesker idag ville synes, det skulle have haft lov at stå fremme, dels af historiske grunde, fordi det nu engang hørte til kirkens udsmykning fra den allersidste del af middelalderen, dels - trods den ringe kunstneriske værdi - af æstetiske grunde, fordi det dog ville bryde de store hvide flader. Overkalkningen er muligvis ikke en afgørelse for tid og evighed. Billedet er under kalken og kan måske fremdrages igen ved en fremtidig restaurering; det afhænger af, hvordan det blev overkalket. Magnus Petersens undersøgelser viste ikke andre bevarede kalkmalerier end de omtalte. Men der er siden, i 1961 til 1962, fremdraget endnu et brudstykke, som heller ikke fik lov at blive fremme i lyset, skønt konservator Egmont Lind, der undersøgte det, anbefalede det. Dette maleri befandt sig på undersiden af tårnbuen. Det viste Sankt Michael som »sjælevejer« på den ene side og er fortsat med ornamenter over buens top for at nå ned til en anden helgenskikkelse på den anden side. Denne person var der dog ikke noget tilbage af. Det hele blev overkalket i 1962 sammen med de fragmenter, der havde stået fremme, siden Magnus Petersen afdækkede dem.

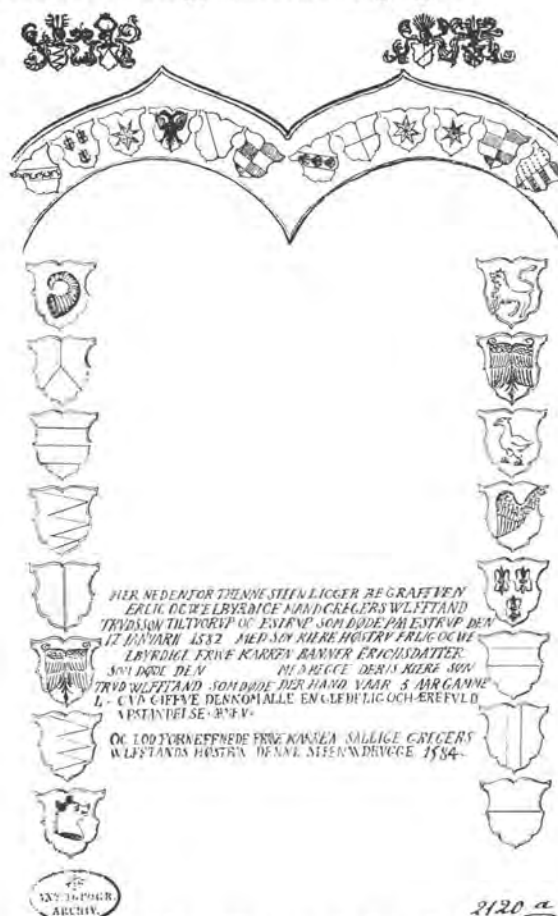
Døbefont af malm i Fausing kirke.

Det ældste stykke inventar i Fausing kirke er døbefonten. Det er en malmfont, som dateres til ca. 1300. Dens form er som et stort bæger, en type der findes flere steder. Men det ejendommelige ved den er de tre figurer, der bærer kummen. Herom har Chr. A. Jensen skrevet i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie i 1913. Han havde i årene forud undersøgt den for Nationalmuseet. Indtil kort før 1913 havde fonten stået uden figurerne, som efter sigende befandt sig på Gammel Estrup. Disse var overmalede i stærke farver, og selve fonten var bronceret. Det er den daværende sognepræst, pastor Rings fortjeneste, at figurerne blev bragt på plads, og Nationalmuseet foranledigede dernæst afrensning, så malmen kom til at træde frem som oprindelig. Chr. A. Jensen har tolket de tre små mandspersoner som symboler på paradisloderne, som man igen i den middelalderlige symbolverden har knyttet sammen med kardinaldyderne. Man har knyttet Tigris til styrken, Phison til klogskaben, Eufrat til retfærdigheden og Geon til mådeholdet. De er i flere kendte middelalderlige sammenhænge fremstillet som menneskelige figurer, og der er stor lighed mellem tre af dem og de små mænd på Fausingfonten. Den fjerde, der aldrig har været her, er den krigeriske Tigris, men trods denne mangel er der så store ligheder i detaljerne mellem vores figurer og udenlandske fremstillinger af de tre andre floders symboler, at man lader sig overbevise.

Det øvrige inventar skriver sig fra 1600-tallet. Prædikestolen er formentlig ældst, idet den fremtræder som renæssance med bibelske scener i udskæring. Den har også farver, men man skal ikke være for sikker på, at de nuværende helt svarer til de oprindelige. Så sent som i 1936 til 1937 er den restaureret - det er kirken som helhed, hvor der da var behov for det - og af indberetningen fremgår, at man har bestræbt sig på at bringe den i oprindelig stand, men at der var nogen usikkerhed m.h.t. farverne. Guld og grå er man sikker på. Man vælger at bevare og efter behov - det synes at have været stort - opmale også en rød og en blå, selv om man er kommet til den overbevisning, at de er senere tilføjelser, med den i og for sig rigtige begrundelse, at hele prædikestolen ellers blev ensformig at se på. De nuværende indskrifter med guld på stol og himmel er først kommet til i 1937, og det tilføjes i den på Nationalmuseet opbevarede indberetning, at skriftstederne blev valgt af sognepræsten.

Ikke så meget senere, måske kun 12 til 15 år, men dog nok til at karakteren er barok, er den udskårne og bemalede altertavle. Dens midtfelt viser nadveren. Omtrent samtidig med den er herskabsstolene, der nu står i tårnbuen, men tidligere har haft en placering i skibet nær koret. De er et af de træk, der knytter Fausing kirke sammen med slægten på Gammel Estrup, som da også ejede kirken, så langt tilbage man kan vide noget om det, og helt op mod vore dage. At kirkerne » ejer sig selv « er jo et relativt nyt fænomen, og mange ejedes dengang af adelsslægter. Skeel'erne har ejet 10, da de var rigest. Men tilknytningen til Gammel Estrup går længere tilbage end Skeel'ernes ejertid. Det viser f.eks. en ligsten, der nu er rejst i tårnummets

sydside, over Gregers Ulfstand Trudsen, † 1582, og hans hustru Karen Banner, som lod stenen udføre 1584, samt deres femårige søn Trud. Denne sten har skiftet plads flere gange. Da arkivtegner Søren Abildgaard i 1769 besøgte kirken, noterede han, at den lå i korgulvet. I 1905 blev den anbragt på sin nuværende plads i tårnrummet, altså lodret. Men forinden havde den i en periode ligget i gulvet nær det samme sted. Her lå den, da Frits Uldall i 1869 og ca. 10 år senere var i Fausing. Han betegner den som »en smuk ligsten« og refererer hele dens tekst. Den lokale muremester, der i 1905 hjalp til med at få den rejst op og muret fast, havde af en ældre vejmand fået at vide, at denne i 1865 eller 1866 var med til at flytte den fra koret til tårnet, men altså begge steder da anbragt liggende.

Skitse af ligsten over Gregers Ulfstand Trudsen og fru Karen Banner, Nationalmuseet.

Anledningen til stenens sidste flytning var opbyggelsen af et nyt pulpitur til orglet. Orglerne i Fausing kirke er en hel historie for sig. Vi kender fire. Det ældste af disse kom til kirken mellem 1839 og 1844, og det havde en ret ejendommelig forklaring. Hele Fausing kirke var oprindeligt tækket med bly. Det er den også nu, og det meste af den har været det hele tiden. Men for våbenhusets vedkommende er der en periode i forrige århundrede, hvor det havde tegltag. Et blytag skal med jævne mellemrum lægges om. Man genbruger en del bly, men noget nyt går der til hver gang, og bly er, og har nok altid været, et dyrt materiale. Derfor lod ejeren grev Christen Scheel engang omkring 1830 i stedet lægge tegltag på våbenhuset. Han havde ikke skaffet tilladelse til det af de myndigheder, der førte tilsyn med kirkerne, biskoppen og Danske Kancelli, så ved det første kirkesyn derefter forlanger man, at han skal lægge bly op.

Nu skal man man betænke, at af alle Skeel'er (Scheel'er) er han den fattigste. Til hans faders tid havde familien været en af de rigeste i landet, men netop han satte rigdommen over styr; det var et forarmet gods, der i 1827 blev overdraget sønnen af den kommission, der gjorde faderens fallitbo op. Han havde ganske enkelt ikke midler til at lægge det blytag og søgte derfor udsættelse den ene gang efter den anden. I 1839 tilbyder han så at give et orgel til kirken mod fritagelse for at lægge blytag, subsidiært mod yderligere fem års henstand. Han får det sidste. Da sagen derfor rejses igen i 1844, nævnes det, at han har skænket kirken et orgel. Da han dør kort efter, ender sagen. Denne fattige greve havde næppe midler til at købe et orgel, og man kan derfor gætte på, at han ejede det i forvejen, måske i sit kapel på Gammel Estrup. Forklaringen kan dog også være, at han har købt et, der var af så ringe kvalitet, at det var billigt. Korrespondancen mellem Kanceliet, biskoppen og provsten, hvorfra vi kender historien, melder ikke noget om kvaliteten, for det var jo ikke orglet, der var sagens kerne. Men at det ikke var noget fint instrument, giver de følgende provstesyn på stedet et levende billede af. Det siges gang på gang, at orglet trænger til istandsættelse, og med stadig skarpere ord. Indtil det i 1877 slet ikke nævnes. Nu kan vi så igen ty til vores gamle bekendt, Frits Uldall. Da han besøger Fausing i 1869, nævner han »et lille orgel, der siges at være temmelig daarligt«. Men da han genser kirken nogle år senere, gør han den tilføjelse, at der i 1877 er kommet nyt orgel. Det gamle var vel så simpelthen kasseret; der vides i hvert fald ikke mere om det.

Det næste orgel i Fausing kirke vides der til gengæld meget om, og dele af det er stadig i funktion, omend langt fra Fausing, hvor det blev benyttet til 1928. Der står årstallet 1877 på det, og det refererer vel til, at det dette år blev sat i stand af orgelbygger J.A. Demant, før det kom til Fausing kirke, ifølge traditionen skænket af Grev Jørgen Scheel på Gammel Estrup. Han havde fået økonomien på fode igen, så det kan godt passe. Der er imidlertid meget ældre bestanddele i dette orgel, så det har haft en fortid i en anden kirke. En mundtlig tradition siger Århus domkirke,

men det er tvivlsomt. Derimod er det sansynligt, at det kom fra Århus, for der havde Demant sit værksted. Da man i 1928 fandt det endnu nogenlunde gode orgel med sine fire stemmer for lille til Fausing kirke, kom det til Halling, og da man der sidst i 1970'erne fik den samme ide, blev det gennemrestaureret af orgelbygger Starup i København og står nu i Sønder Bjerge kirke ved Skelskør (1).

I 1928 havde man i nogen tid produceret en ny type orgler, som kaldtes pneumatiske. Man valgte et sådant i Fausing. I selve betegnelsen ligger kun, at der arbejdes med lufttryk. Der skal ikke her forsøges nogen teknisk forklaring. Det, der har interesse i denne sammenhæng, er, at der i et sådant orgel indgår bestanddele af læder. Det er vældig godt til at begynde med, og der er heller ingen tvivl om, at det nye Fausingorgel, det tredje, spillede godt en årrække. Men læderet forandrer sig, efterhånden så meget, at det ændrer klangen. Når hertil kommer, at det er kompliceret at udskifte læderbestanddelene, måtte man nogle år efter fremkomsten af typen erkende, at det alligevel ikke var nogen god ide, og man holdt op med at fremstille de pneumatiske orgler. I Fausing skiftedes det ud i 1978, og det var da kassabelt. Når dets »tvilling«, der i 1930 blev anbragt i kapellet på Gammel Estrup,

Udsk. 1. Skrant.
1. Tilbygg. en Uæben-
Der staaer indslættet
ingh, og det siger at
dette Aarb.'s Begyndelse
allerede kunde trænge
ind. i A. 24 M. i Bnd paa Haugh's Notb.
Det synt. Portat. &
enhver Lægg. Portat.
en Mundstaa, der Løber
et er meget bestemt
er formentlig bestemt

x Denne er dette skud,
ist det lille Spiirs
Bindingsvante Munc
ind, en beklædt uund
Skifer. Stors orientb.
er formentlig er
indsatte i Kirken om
træng i 1875 nemlig
L paa samenes Leds.
paa Chords Leds. &
paa Taarnets Notb.
side. Et nyt Orgel
paa Palspitus er
anbragt i 1877.

Udsnit af side i Uldalls optegnelser med noten om det nye orgel.

endnu kan bruges, selv om det ikke er godt, hænger det sikkert sammen med det langt mindre slid.

I sommeren 1978 installeredes i Fausing kirke det nuværende orgel. Det er større end sin forgænger, idet det har 10 stemmer. Det er udstyret med to manualer og pedal. Det er bygget af Jydsk Orgelbyggeri. Lad os håbe, man nu har fået det rigtige orgel til Fausing kirke, og at det må få en lang levetid der.

Der hænger som omtalt en gammel klokke i tagrytteren fra 1923. Inden den blev hængt derop, gennemgik den en undersøgelse og nogle mindre reparationer på et jernstøberi, hvor man vurderede den til derefter at kunne bruges endnu 300 år frem i tiden. Herfra indsendtes den 28. november 1923 indberetning til Nationalmuseet, og den gengiver klokkens indskrift: »Anno 1640 den 1. May haffver Jytte Brock til Estrup ladet mig omstøbe til Fausing Kiercke og til en evig Hwkommelse hafver betald Arbedsløn it mig at omstøbe«. Desuden tre våben og bogstaverne HJS, FJB og CS. De står uden tvivl for Herr Jørgen Skeel, Fru Jytte Brok og Christen Skeel. Jytte Brok nåede således i sit dødsår at lade klokken OMSTØBE; men materialet i den er ældre, vi ved blot ikke noget om den oprindelige klokke.

Sidste gang Fausing kirke er blevet restaureret, er i 1984. Denne istandsættelse var forårsaget af udskridning af korets mure, efterhånden i en sådan grad, at man havde været nødt til at give gavlen en afstivning i svært træ. Det så selvsagt forfærdeligt ud og kunne kun være en midlertidig løsning. Man nedtog så korgavlen og de nærmeste dele af korets nord- og sydmur, med mærkning af de enkelte sten, så man kunne genopbygge murene helt som oprindelig, samme teknik som når man flytter et gammelt hus til Frilandsmuseet eller Den gamle By. Da det ikke blev nødvendigt for at opnå stabilitet at afskære enhver fremtidig mulighed for forbindelse til undergrunden, blev der ikke ved den lejlighed foretaget egentlig arkæologisk udgravning, men dog gjort en række iagttagelser af medarbejdere fra Nationalmuseet ved nedgravning langs murene. Man kan herefter danne sig en forestilling om, hvor tæt ind mod muren der har været grave. Det kan være grave helt inde ved muren, eller enddog under den fra før kirkens tid, der har forårsaget en nedsynkning, som igen har ført til murens udskridning. Endvidere er der tegn på, at man tidligere har forsøgt at forstærke muren ved at nedgrave store sten. Det var forøvrigt under denne restaurering, det lille krismatorium dukkede op, hvorom Peter Pentz skrev i Skalk (1984:6) gengivet i 1984-årsskriftet.

Man skal ikke tro, man nu ved alt om Fausing kirke - ikke er kommet med. Der vil også i fremtiden blive gjort nye opdagelser i og om denne som om alle de andre middelalderlige kirker.

Noter:

(1) Det kan muligvis hævdes, at det, der her er kaldt henholdsvis det første og det andet orgel, er det samme, og at der altså kun er tre ialt. Antagelsen bygger på, at der findes omtalt et ret stort beløb sat af til restaurering af orgel netop på det aktuelle tidspunkt. Nu blev »det andet orgel« under alle omstændigheder restaureret, før det var godt nok, og under alle omstændigheder hos Demant i Århus for Fausing kirkes regning, uanset om det var identisk med »det første orgel« og befandt sig i Fausing i forvejen eller først da det kom dertil. Uldalls arbejdsmåde når han rejste rundt og undersøgte kirker, var primært at bruge sine øjne godt, dernæst at spørge sig for, og han regnes for meget pålidelig. Går vi ind på den tanke, at »det første« og »det andet« er det samme, må restaureringen have omfattet hele facaden (foruden det indre der gjorde det acceptabelt ved det flg. syn), så han ikke kunne genkende det, og den person, der har oplyst ham om tidspunktet, måtte have været dårligt underrettet. Når hertil kommer, at Starup bl. a. har forsynet det med ny vindlade, er der vel efterhånden ikke meget andet end piberne tilbage af »det første«, hvis det virkelig er det, der nu bruges i Sønder Bjerge.

Flere søjler fra Essenbæk kloster?

AF PREBEN STRANGE

På herregården Urup i Østbirk sogn ved Horsens er der såvel i kirkesalen som i det gamle køkken bevaret en søjle af poleret rød granit.

Disse søjler menes at stamme fra Aswan i Ægypten og har et antikt romersk præg.

Søjle i Niels Skrams midtfløj på Urup.

De antages at være kommet til Urup via en gejstlig stiftelse. Nationalmuseet har ved målinger godtgjort, at de på deres plads i et eller andet romersk bygningsværk har stået oven på hinanden som én søjle.

Den nuværende ejer har under søjlen i kirkesalen fremdraget en granitbase, som egentlig skulle have siddet foroven på søjlen, som et søjlekapitæl. Kapitælet formodes ligeledes at stamme fra et kloster.

Lignende søjler har båret hvælvningerne i de andre rum, men er senere forsvundet i forbindelse med ombygninger.

I Tøjhushaven i Randers er der opstillet to granitsøjler, der er forsynet med årstallene 1589, et våbenskjold og initialerne FAK. Sidstnævnte står efter overleveringen for fru Anne Krabbe, der levede fra 1552 til 1618, og hun var allerede dengang kendt som samler af antikviteter, og hun skulle ligeledes efter overleveringen have hentet søjlerne fra det gamle Essenbæk Kloster og ladet dem opstille på sit gods, Stenalt.

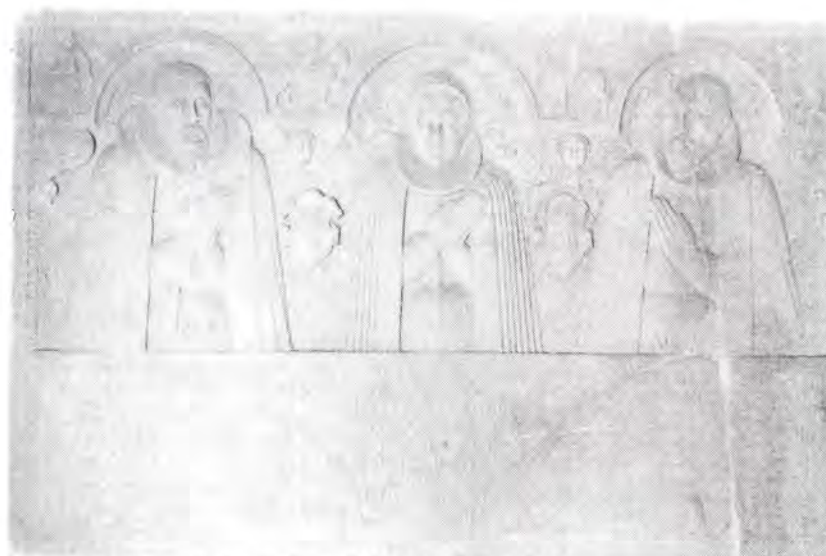

Anne Krabbes søjler i Tøjhushaven (fot. Jens Munk).

Søjlerne er formentlig kommet til Esserbæk Kloster i forbindelse med dets opførelse ca. 1180. Kunsthistorikeren Otto Norn har vurderet, at de efter stenarten at dømme må stamme fra et stenbrud i Ægypten, og at de to søjler repræsenterer et stykke genbrugsmateriale fra det fjerde århundrede, der sandsynligvis har været brugt i et romersk bygningsværk.

Kapitelene - søjlernes hoved - er af hjemlig oprindelse og er udført i forbindelse med byggeriet af klosteret.

Vi står således her med fire granitsøjler, der alle stammer fra Ægypten, alle har været benyttet i et kloster, og alle har fået lavet lokale kapitæler, og spørgsmålet er

Ligsten over Rasmus Pedersen, nu opsat i Esserbæk kirkes våbenhus.

så, hvordan vi får skabt en forbindelse imellem dem - mellem Urup og Esserbæk. Forbindelsen viser sig ved, at et tingsvidne i 1593 og 1594 nævner Niels Skram af Urup som ejer af Esserbæk Kloster. Tingsvidnet er birkefoged Rasmus Pedersen til Esserbæk og Krstrup birketing, der boede på Esserbæk Ladegård. Han kalder i tingsvidnet Niels Skram for sin husbond.

Samme Rasmus Pedersen er for øvrigt afbildet på en gravsten, der er indmuret i våbenhuset i den nye Esserbæk kirke. Gravstenen viser en kvindefigur med en mandsfigur på hver side. Inskriptionen fortæller, at kvinden er Anne Nielsdatter, gift første gang med birkedommer, herlig og velbåren Rasmus Pedersen, Krstrup og Esserbæk birk i Ladegård. Han døde 1607, 60 år gammel, efterladende sig 6 sønner og 4 døtre. Henden anden mand var Therkild Henningsen.

Denne Niels Skram til Urup var søn af Danmarks vovehals Peder Skram, der til søs knækkede hanseaternes overmagt i Norden, og han erhvervede sig Essenbæk Kloster i forbindelse med, at han ved giftermålet med Kirsten Rosenkrantz blev ejer af Hevringholm.

Essenbæk Kloster var efter reformationen blevet inddraget under Kronen i 1540 og underlagt Dronningborg len. Det blev dog straks pantsat af kongen og må således være kommet under Hevringholm. De munke, der var i klosteret, havde ret til underhold indtil deres død, men de søgte hurtig bort fra klosterlivet, og klosteret er derfor hurtigt kommet til at stå tomt, og forfaldet har bredt sig. Ved Niels Skrams overtagelse kan der allerede være foretaget nogen nedbrydning af bygningsværkerne, og da han netop i årene 1595 til 1596 igangsætter et større bygningsarbejde på Urup med opførelse af den fløj, hvor de to søjler nu befinder sig, er det nærliggende at antage, at han har nedtaget alle klostrets søjler og sejlet dem til Urup.

Hvis alle søjlerne i Essenbæk Kloster blev ført til Urup, hvorfra stammer så søjlerne fra Stenalt? - Svaret kan være følgende: da Stenalt ombygges i 1799 efter italienske modeller, udføres arbejdet af en Horsens bygmester Anders Kruse, der i 1793 lader dele af Urup nedrive, og da greven på Stenalt ønsker sin have anlagt efter italienske traditioner og ønsker opsat søjler, - er det vel meget nærliggende at antage, at bygmesteren for at opfylde bygherrens ønske, henter søjlerne fra Urup og lader dem opstille i haven. Uanset at min påstand om Essenbæk søjlernes to hundredårige ophold på herregården Urup ved Horsens ikke kan bevises med henvisning til skriftlige kilder, og tildels modbevises af den indskrift de bærer, så kan ovennævnte være et bidrag til at forklare, hvad der blev af byggematerialerne fra Essenbæk Kloster.

Med den påviste forbindelse mellem Urup og Essenbæk Kloster har vi således ialt 4 søjler, og da kun en udgravning af klostertomten kan oplyse, hvor mange søjler, der har stået i klosteret, er det af største vigtighed, at en sådan snarest iværksættes.

At en udgravning haster, kan enhver overbevise sig om, når han ser hvor meget tegl m.v. ploven pløjer op hvert år. De nye plove går så dybt, at fundament, grøfter og andre aftegninger i undergrunden ødelægges, og det er derfor i sidste øjeblik, hvis en planafdækning skal kunne give os viden om, hvordan Essenbæk Kloster har set ud, og hvilken udstrækning det har haft. De ansvarlige myndigheder må derfor snarest drage omsorg for, at udgravningerne iværksættes.

Beretning 1985

Årets aktiviteter har været følgende:

15. januar Hørning-aften. Niels Hornbæk fortalte om »drengear og knøsekår«. Tage Thaarsti viste gamle billeder, der var kopieret som lysbilleder; huset var stuvende fuldt, og der var fin stemning. Mødet var arrangeret i fællesskab med beboerforeningen, og ved fælles anstrengelser lykkedes det at skaffe siddeplads til alle.

21. februar generalforsamling, der afholdtes i Vester Alling forsamlingshus. Der indledtes med en sang, hvorefter generalforsamlingen afvikledes efter vedtægterne. Beretning og regnskab godkendtes enstemmigt. Alle valg var genvalg med undtagelse, af at Marie Glavind ikke længere ønskede at være suppleant; i hendes sted valgtes Anette Søgård, Auning.

Efter generalforsamlingen, der var hurtig afviklet, fortalte Børge Kjær, Grenå, om Kolindsunds historie og viste fine lysbilleder derfra.

Samme dag var der kommet anmodning fra Kulturel forvaltning om materiale og bistand ved forberedelserne til festlighederne i anledning af 40-året for befrielsen. Ligeledes var der indbydelse til et kursus arrangeret af SLA med temaet »Besættelsestidens historie og arkivernes behandling heraf«. Det blev afholdt på Amtsgymnasiet i Paderup, og der deltog 4 herfra, som fik en grundig orientering i det omfattende emne.

Bestyrelsen vedtog ikke selv at arrangere noget i anledning af befrielsesjubilæet, men yde bistand til andre i det omfang det ønskedes, og arkivet havde materiale til. Det blev en ret beskedens indsats. Arkivet har derimod efter arrangementerne modtaget det materiale, der kom ud af kommunens/kulturel forvaltnings/skolens indsats; det er arkiveret og tilgængeligt. Det er et meget omfattende materiale, der er modtaget fra en klasse ved Auning skole, der under lærer Johs. Knudsens ledelse har arbejdet med besættelsestiden, en indsats der sluttede med en udstilling på skolen. Den kan måske tages frem igen, hvis der er ønsker herom. Arkivet modtager gerne mere stof fra disse år, især fra dagligdagen, som vi anser det for vor lokale opgave at skildre. Vi er taknemmelige for billeder, som gave eller blot til låns, så vi kan affotografere dem.

20. maj aftenur til Lokalthistorisk Arkiv i Randers, hvor arkivar Peter Bondesen gav en grundig orientering. Det er altid gavnligt at se, hvordan andre løser opgaverne. Selv om reglerne er de samme, kan de tolkes forskelligt. Her var det tydeligt, at de blev anvendt af fagfolk.

11. juni havde vi den årlige sommertur. Inspireret af Børge Kjærs foredrag gik den til Kolindsund. Først besøgte den store sundgård Gl. Dæmning, hvor dens ejer, fru Ingrid Appel fortalte om det specielle landbrug, man driver der. På den efterfølgende køretur midt ud over »sundet« - ikke som man ellers oplever det langs dets kant - var fru Appel og Børge Kjær fortællere i busserne. Det var en fin tur med stor tilslutning.

Efter ferie og sen høst

6. november en aften i Borgerhuset i Assentoft. Her fortalte lærer Peter Østergaard, Møllerup, og viste lysbilleder fra byer og landskaber nordensfjords. Vi regnede med, det ville interessere søndenfjordsfolk, men besøget svigtede. De der var mødt, fik imidlertid en god aften og følte sig godt behandlet i borgerhuset.

Tak til alle, der har medvirket i det daglige, tak til bevilgende myndigheder.

En særlig tak til foredragsholdere, eller om de hellere vil det fortællere, der vederlagsfrit har givet os godt samvær og inspiration til arbejdet.

LOKALHISTORISK FORENING for SØNDERHALD KOMMUNE

INDTÆGTER:

Beholdning 1/1 85	7885,78
Medlemskontingent	6420,00
Salg af årsskrift	1120,00
Arrangementer	784,00
Djurslands Bank, gave	200,00
Renter	323,68
Ialt	16733,46

UDGIFTER:

Annoncer	445,55
Girokort	175,07
Porto	1449,80
Arrangementer	257,85
Kontingenter	621,00
Fotoarbejde	3057,85
Bøger og skrifter	826,85
Indkøb til arkivet	415,20
Kursus	200,00
Ialt	7449,17
Beholdning 31/12	
Bog	7655,85
Check	85,90
Giro	750,54
Kasse	792,00

16733,46

I 1985 var der 212 medlemmer i foreningen.

Tilskud til arkivet fra kommunen 1985 15600,00

Kuverter 744,20

Årsskrifter 10333,40

Fotoarbejde 485,00

Årsskrifter 85 3965,00 15527,60

Arkivets adresse og åbningstid:

Den gamle inspektorbolig, Sdr. Fælledvej 2, 8963 Auning - hver torsdag kl. 15-17 og 19-21.
Lukket i skoleferier.

FORMAND:

Gårdejer Klaus Moltesen, Hørning, 8900 Randers - tlf. 49 43 23

NÆSTFORMAND:

Postinspektør Preben Strange, Skovduevej 60, Assentoft, 8900 Randers, tlf. 49 52 84.

KASSERER:

Fru Helga Sørensen, Årslev, 8900 Randers - tlf. 49 13 40

SEKRETÆR:

Fru Vibeke Nielsen, Skovdalsvej 15, 8963 Auning, tlf. 48 36 78.

ØVRIGE BESTYRELSESMEDLEMMER:

Gårdejer Ejvind Rygård, Nordkystvejen 2E, Fausing, 8961 Allingåbro, tlf. 48 10 39

Sognepræst Jørgen Michaelsen, Ø. Alling, 8963 Auning, tlf. 49 20 46

Fru Else Pedersen, Stampenvej 8, Årslev, 8900 Randers, tlf. 49 15 82

Fru Inger Rasmussen, Grenåvej 241, Langkastrup, 8900 Randers, tlf. 49 44 97

VALGT AF BYRÅDET:

Gdr. Nicolai Brøsted, Lunden 4, Lundby, 8961 Allingåbro, tlf. 48 13 70.

Ekstra eksemplarer af årsskriftet 1985 kan indtil den 1. maj afhentes hos ovennævnte bestyrelsesmedlemmer for 30 kr. pr. stk. Derefter kun på ekspeditionsadressen: Helga Sørensen, Årslev, 8900 Randers, tlf. 49 13 40.

Enkelte overskudseksemplarer fra 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983 og 1984 kan kun rekvireres hos ekspeditionen.

Indgang til arkivet. Se pilen.

Nærbillede af en af Anne Krabbes søjler.